

ERNEST BELENGUER

Joan Reglà i Joan Fuster

Dos referents de l'estudi del bandolerisme català

«Nuestro Joan Reglà». Aquest va ser el títol que encapçalà un article de Joan Fuster publicat a *La Vanguardia* el 3 de gener de 1984, és a dir, deu anys després de la mort del meu mestre el 27 de desembre de 1973. Qui ara pugui llegir-lo en hemeroteques de premsa podrà estar d'acord o no amb determinades idees de Joan Fuster, com solia succeir-li al gran assagista valencià. Però segurament ningú rebutjarà la idea essencial de Fuster quan explicava perquè escrigué «nuestro» al referir-se a Joan Reglà com un català que es va fer gairebé valencià. És més, a ningú, que visqués l'època dels anys seixanta i setanta del segle passat en aquella València que començava a créixer, li sorprendria la comparació que Joan Fuster feu de l'empordanès Joan Reglà amb un altre empordanès que, segles abans, tanta influència va tenir en la València baixmedieval: Ramon Muntaner. Aquest cronista i ciutadà de la capital del regne de València, com assenyala Joan Fuster. El seu pensament, que no pot ser més suggeridor, subratlla la relació viscuda entre Joan Reglà i Joan Fuster sobretot en la dècada dels anys seixanta, quan personalment jo cursava a València la meua carrera d'Història. Fuster recorda en l'article citat les tertúlies que es feien amb Reglà i altres companys seus de càtedra en el mateix despatx del primer i on sovint hi havia més d'un alumne, quan no deixebles, del mestre Reglà.

D'altra banda, Fuster distingeix la comunicació que va haver-hi entre ell i Vicens Vives i entre ell i Reglà. Era lògica, a més de circumstàncies personals i ideològiques,

Ernest Belenguer (València, 1946) és historiador. Catedràtic d'Història Moderna a la Universitat de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans. Autor d'una obra extensa que inclou, entre altres, *Jaume I a través de la història*. València (Tres i Quatre, 1984)

atès que Vicens Vives va morir el 1960 i Joan Reglà el 1973 després de ser a València des de 1959 fins a 1972. Algunes qüestions poden assenyalar-s'hi, no dubtant Joan Fuster dels passos donats per Vicens Vives en l'aportació econòmica, social i fins i tot institucional que aquest va fer a la història peninsular i catalana d'aquell temps. Però curiosament un dels llibres de Vicens que en el seu moment tingué un notable èxit es titulà *Notícia de Catalunya* quan el mateix Vicens havia pensat en *Nosaltres els catalans*. El cèlebre escriptor Josep Pla, que mantingué amistat amb Vicens Vives i en moltes ocasions li aconsellava, va ser el responsable del títol de la *Notícia de Catalunya*¹ i no el de *Nosaltres els catalans* que havia projectat Vicens Vives.² Pla va adduir-li que la seva idea podia ser víctima de la censura d'aleshores.³ Un possible fet que en cap moment Joan Fuster cregué que succeiria amb el seu conegut *Nosaltres els valencians*.⁴ Aquesta diferència de criteri i també d'anys de separació entre un llibre i l'altre no frenà la col·laboració personal que fou la que va existir en diversos temes sobre els què escrigueren Joan Reglà i Joan Fuster.

Abans de tot cal afegir que el primer i més important de tots fou el del bandolerisme català fonamentalment i que, en aquesta qüestió, un i l'altre autor tingueren un denominador comú que els va definir en la història. Fou en essència el caràcter de pioners que varen ser com a primers referents per a estudis posteriors. Això es veu en Reglà però també en Fuster.

Pel que fa a Reglà s'ha de destacar que, més enllà d'algun que altre autor de la mateixa època o de temps posteriors previs al segle XX, no hi havia cap obra important. Es pot pensar en Francesco Guicciardini del 1512 quan parla de la perillosa situació de la Catalunya d'aleshores⁵ com assenyala Alonso Gamo, o —per donar un exemple d'autors de segles més contemporanis— amb Víctor Balaguer i els seus

¹ Jaume VICENS VIVES: *Notícia de Catalunya*, Barcelona, ed. Àncora, 1954

² Borja de Riquer, avant-pròleg del llibre de Jaume VICENS VIVES: *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Ed. Vicens Vives, 2010. Borja de Riquer, en una introducció prèvia al llibre de Vicens Vives, esmenta una carta escrita per Vicens Vives el 15 de març de 1953 i dirigida a Calvo Serer. En aquesta el primer li notifica que, abans de posar-se a fer un treball que se li ha encarregat, havia d'acabar el seu «Nosotros los catalanes. Ensayo de introspección sincera de nuestro espíritu colectivo». La frase en castellà, tal qual li ho va dir a Calvo Serer, va ser escrita per Vicens Vives

³ Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Francesc MARINA i Antoni SIMON: *Epistolari de Jaume Vicens Vives*, Girona, Quaderns del Cercle, 14, vol. II, 1998, p. 329. El pròleg d'aquest volum, així com el del vol. I de 1994 han estat escrits per Antoni Simon

⁴ Joan FUSTER: *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962

⁵ José Alonso GAMO: *Viaje a España de F. Guicciardini, embajador de Florencia ante el Rey Católico*, València, 1952, pp. 32 i ss.

judicis entre nyerros i cadells, però tot és inútil. Joan Reglà amb la seva nombrosa bibliografia va complir amb la seva paraula quan els seus estudis, d'acord amb la nova història que ja es feia amb Jaume Vicens Vives, aconseguiren que el bandolerisme català passés «de la pura anècdota a la categoria».⁶ Això significava abordar les diverses perspectives de la història:

1. Sobre la geografia, ja siguin els bandolers a la muntanya, ja al pla o a les fronteres del país.
2. Sobre l'economia, on les posicions de Vicens Vives, Reglà i fins i tot Pierre Vilar han estat criticades per Garcia Espuche, qui no veu tanta crisi des de mitjan segle XVI.⁷ Aquest darrer es basa en protocols notariais utilitzats no abans de la dècada dels noranta d'aquell temps que parlen d'un segle decisiu, precisament en l'apogeu del bandolerisme. No obstant, Agustí Alcoberro coincideix en una via intermèdia a la possible confrontació entre l'increment econòmic i la depressió d'alguns sectors catalans d'aquella època.⁸ Enfront de les agressives paraules de Garcia Espuche contra el «rol de abnegado historiador de los siglos XVI y XVII catalanes»⁹ que diu que agafa Reglà, qui defensà el concepte de crisi en la Catalunya del segle XVI, Alcoberro no descarta la possibilitat que una part del país entrés en un procés imparable d'ascensió social, mentre que l'altra assistiria a una proletarització progressiva.¹⁰ També Oriol Junqueras es troba en un camí intermedi entre historiadors que estiren «el temps de les dificultats assenyalades per Vicens Vives...» i altres que amplien l'anticipació de «...les transformacions i el creixement estudiats per Vilar».¹¹

⁶ Joan REGLÀ: *El bandolerisme català. 1 La història*, Barcelona, Aymà, Editors de Barcelona, 1962, p. 9. En relació amb els estudis de Reglà sobre els bandolerismes cal assenyalar els següents treballs: *Felip II i Catalunya*, Barcelona, Ed. Aedos, 1956; *El bandolerisme català del Barroc*, Barcelona, Edicions 62, 1966; *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Barcelona, Ed. Selecta, 1969; o la biografia de *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Ed. Aedos, 1961, amb la col·laboració, com veurem, de Joan Fuster

⁷ Albert GARCIA ESPUCHE: *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial, 1998

⁸ Agustí ALCOBERRO: «El bandolerisme català. Un estat de la qüestió», a *Recerca* 9 (2005), p. 13. (Presentació del dossier «El bandolerisme a les terres de l'Ebre (segles XVI-XVII)»)

⁹ Albert GARCIA ESPUCHE: *Un siglo decisivo...*, p. 13

¹⁰ Agustí ALCOBERRO: «El bandolerisme català: Un estat de la qüestió...», p. 13

¹¹ Oriol JUNQUERAS: *Guerra, economia i política a la Catalunya de l'alta edat moderna*, Sant Vicenç de Castellet, Ed. Farell, 2005 «Nostra Història», p. 9

3. Sobre la societat, bo i distingint entre noblesa, cavallers, pagesos, Església i patriciat urbà.
4. Sobre les causes polítiques: jurisdiccions baronials i constitucions de la terra.
5. Sobre les qüestions ideològiques i religioses en referència als hugonots.
6. Per arribar fins i tot al concepte basal en el bandolerisme dels *fills de la misèria*.

I en el fons tenia raó Reglà de tal manera que, perquè no es vegi que el seu deieble elogia el seu mestre, utilitzaré frases molt contundents d'Agustí Alcoberro quan va dir que Reglà fou «el primer historiador que analitzà el bandolerisme des d'una metodologia plenament contemporània i despüllada d'apriorismes».¹² Un any després Alcoberro matisà més la seva valoració quan va escriure: «Mitjançant l'estudi d'una part significativa de la ingent documentació conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reglà desmentí les tesis politicoideològiques desenvolupades pels historiadors romàntics, en especial per Víctor Balaguer; formulà una doble tipologia —bandolerisme senyorial i bandolerisme popular— per referir-se als orígens socials dels seus protagonistes; fixà una cronologia precisa per als seus anys de màxim desenvolupament —que s'iniciaria el 1539, data de la primera pragmàtica dedicada al bandolerisme, com a fenomen clarament diferenciat de les bandositats senyorials de l'edat mitjana, i es clouria el 1633, amb la detenció i execució del bandoler Joan Sala, Serrallonga—; i advertí sobre les dificultats d'etiquetar, en termes socials o polítics, els bàndols de «nyerros» i «cadells», en els quals, tanmateix, creia endevinar, en termes més o menys nebulosos, els interessos del poder feudal i de les ciutats, respectivament».¹³

Després hi ha hagut molts historiadors que s'han dedicat a investigar la realitat del bandolerisme, aportant importants novetats, criticant els estudis de Reglà, o tractant-los amb certa objectivitat. És el cas d'Àngel Casals i més concretament en la seva introducció al volum II en el llibre col·lectiu *El bandolerisme a la Corona d'Aragó* on Casals va citar el meu article de «Joan Reglà i el bandolerisme català», publicat en aquest volum. Ho fa perquè s'adonà de la defensa que jo mateix vaig fer de Joan Reglà davant de certes crítiques exagerades que s'havien escrit anys abans sobre l'obra de Reglà. Diu Casals: «Hem estat treballant amb l'utilitatge que l'historiador de Bàscara ens deixà fins al dia d'avui: les seves aportacions documentals

¹² Agustí ALCOBERRO: *Pirates, bandolers i bruixes a la Catalunya del segle XVI i XVII*, Barcelona, Ed. Barcanova, 2004, p. 112

¹³ Agustí ALCOBERRO: «El bandolerisme català: Un estat de la qüestió»..., p. 11

per a l'estudi del fenomen, el marc cronològic sobre els seus inicis i el concepte de bandolerisme del barroc i el seu final. És cert que s'han fet aportacions rellevants tant pel que fa a canvis metodològics sobre el mitjà d'estudi com que s'ha discutit la cronologia proposada per Reglà o la seva hipòtesi —amb clares influències de Braudel i Vicens— sobre la diferència entre bandolerisme muntanyenc o de la plana. Però ni que sigui per a confrontar-s'hi, Reglà continua essent una referència».¹⁴

Sense cap mena de dubte l'historiador que més s'ha dedicat durant anys al bandolerisme català és qui més crítiques ha fet a Joan Reglà. Ha estat Xavier Torres amb llibres d'autèntica transcendència. Per a Xavier Torres els treballs de Vicens Vives i Joan Reglà són propis de «la historiografia dominant de la postguerra, un mer subproducte socioeconòmic o conjuntural»,¹⁵ motiu que explica que *El bandolerisme català del Barroc*, de Reglà «es presenta com una desfilarada de colles i bandolers que segueix un fil merament cronològic».¹⁶ Sorpren que el millor historiador que hi ha sobre el bandolerisme o el que més l'ha estudiat menysvalori l'obra de Reglà gairebé dubtant de la seva condició de referència. Sorpren si no fos perquè la majoria dels historiadors, quan es posen mans a l'obra, pensen sovint que són els primers a fer-ho. I és una llàstima perquè estic parlant d'historiadors que estudien el passat des d'un present que després també serà passat. Per tant, el respecte al passat s'ha de fer com a garantia del respecte al seu present personal que vol tot historiador seriós. Al cap i a la fi, el temps i les circumstàncies de cada generació, a més de les diferències ideològiques que poden haver-hi, sempre apareixen en el passat històric. Dic tot això perquè d'obres sobre el bandolerisme posteriors a Reglà n'hi ha moltes. Cal subratllar que el concepte de *bàndols* és plural i transversal —ja sigui senyorial o popular—; i que és anterior als segles XVI i XVII, quan més es va expandir. En conseqüència, citaré uns quants títols i passaré al punt més important d'aquest treball: la col·laboració de Joan Reglà i Joan Fuster. Abans, però, recordem els treballs de Flocel Sabaté,¹⁷ de Francesco Manconi com a director i per tant n'hi

¹⁴ Àngel CASALS (dir.): *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, vol. II, Cabrera de Mar, Ed. Galexada, 2016, p. 10

¹⁵ Xavier TORRES: *Els bandolers (s. XVI i XVII)*, Vic, Ed. Eumo, 1991, p. 17

¹⁶ Xavier TORRES: *Nyerros i Cadells. Bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Quaderns Crema, vol. I Assaig, 1993, p. 22

¹⁷ Flocel SABATÉ: «Els bàndols com a solidaritat en la societat urbana baixmedieval», *Afers*, vol. XIII, núm. 30 (1998), pp. 457-472. I també del mateix autor: «Regnat de Martí I: el govern del territori i els bàndols», a *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'interregne i el Compromís de Casp*. Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, XCVIII, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2015, pp. 69-119

ha bastants,¹⁸ d'Àngel Casals, en part ja citats,¹⁹ o el meu propi publicat en l'Institut d'Estudis Catalans²⁰, entre molts d'altres.

Ara bé, malgrat tots aquests estudis, tant en temps de Reglà en els seixanta del segle XX com ara mateix, hi ha un tema que no s'ha desenvolupat com es mereixia. Això Reglà en la seva introducció ho va veure i intentà arreglar-ho, ja en el volum II del bandolerisme català: *La llegenda*, ja en la biografia sobre Serrallonga amb el seu subtítol *Vida i mite del famós bandoler*. En la introducció a aquest darrer llibre va escriure Reglà: «Per arrodonir el llibre calia afegir-hi una tercera part —el mite—, és a dir, la llegenda i les repercussions literàries del bandolerisme de les Guilleries. Però l'estudi del mite Serrallonga, exaltat sobretot pel Romanticisme, exigia un esforç de temps molt superior a les meves possibilitats actuals. No vull insinuar cap mena d'antítesi entre la història que pot escriure un professional, més o menys coneixedor de l'ofici, i el mite com a producte de la diguem-ne deformació d'uns esdeveniments per les causes que sigui i que tantes vegades pesa més que la veritable història en la formació de la mentalitat col·lectiva en un moment donat. Vull dir, simplement, que l'estudi del mite Serrallonga a través del folklore i de les creacions literàries exigia un especialista que conegués perfectament la literatura castellana i catalana i que, a més, s'hagués preocupat de la projecció literària de l'*outlaw*. En Joan Fuster resumeix ambdues condicions i va acceptar l'encàrrec que li férem l'editor i jo. Estic ben segur que el lector estarà d'acord amb nosaltres sobre l'encert d'encarregar a En Joan Fuster la part literària que clou aquest volum».²¹ Encara més, l'admiració de Reglà per Fuster explica també que en un determinat moment Reglà incorporés Fuster «com a coautor del seu *Bandolerisme català* —tant en un llibre com en l'altre— repartint-se els drets a parts igual entre tots dos».²²

Malgrat la crítica retòrica de Fuster quan afirmà que «Joan Reglà m'embolicà en l'estudi de la llegenda dels bandolers del Principat del Barroc»,²³ evidentment

¹⁸ FRANCESCO MANCONI (dir.): *Banditismi mediterranei. Secoli XVI-XVII*, Sardegna, Ed. Carocci, novembre 2003

¹⁹ Àngel CASALS (dir.): *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, vols. I i II, Ed. Galerada, Cabrera de Mar, 2012. I també del mateix autor, *Antoni Roca, el capellà bandoler*, Barcelona, Ed. Sàpiens/Pòrtic, 2011

²⁰ Ernest BELENGUER: «Bandolers, bandositats i poder reial a Catalunya entre els segles XVI i XVII», a *Catalan Review*, 8 (2015), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 149-160

²¹ Joan REGLÀ: *Joan Serrallonga: Vida i mite del famós bandoler...*, pp. 10-11

²² Antoni FURIÓ i Josep PALÀCIOS: «Apèndix. Notes explicatives i materials complementàries», a *Obra Completa de Joan Fuster, 4 (Llengua i literatura, 1: segles XIV-XIX)*, Barcelona, Edicions 62, 2021

²³ Joan FUSTER: *Obres Completes vol. 5 Literatura i llegenda*, Introducció, p. 3

l'elecció de Reglà va ser perfecta, com Joan Fuster s'encarregà de demostrar-ho amb les seves obres sobre el bandolerisme, i la literatura, algunes d'aquestes ja citades abans.²⁴ En la primera de totes, de 1963, l'assagista valencià reflexionà sobre la literatura de creació en la baixa edat mitjana i el món modern i la forta atracció que els personatges, més o menys al marge de la llei —els anomenats *outlaw*—, tenien sobre el públic lector o aquell altre que més tard anava a veure representacions teatrals. Per a Fuster això es produïa —i donava noms literaris— quan la incipient burgesia començava a construir les estructures bàsiques d'un estat social i la massa popular —més aviat l'alta abans que la baixa— veia amb cert respecte aquests marginats socials. Del pensament general Fuster passava al més proper a ell, el peninsular, i més encara el del bandolerisme català, adonant-se sobretot que els literats focalitzaven els seus interessos en els moments de més «exacerbació passional» tal com ho explica Reglà citat per Fuster,²⁵ ja fos en els segles XVI i XVII ja en la segona meitat del XIX.

En el primer cas, la majoria d'escriptors d'aquesta època son castellans, tenint els catalans un indubtable segon pla davant de noms com Lope de Vega, Cervantes o Tirso de Molina. Fuster explica el motiu o, millor, motius que es donaren aleshores, sense oblidar-se'n que la literatura castellana ja havia creat una novel·la picaresca de Lázaro y Guzmán, de Don Pablos i altres personatges que eren ben coneguts, assumint els creadors castellans la imatge viva del *pícaro*. Però els bandolers catalans, de fora de les seves fronteres, tenien la fama, no la realitat autèntica del problema, bo i facilitant als literats de la *meseta* qualsevol manipulació dels seus protagonistes davant de la veritat documentada que només la investigació històrica podia restituir. L'*Antonio Roca* de Lope de Vega,²⁶ el *Roque Guinard* de Cervantes citat més avall, *El catalán Serrallonga y vandos de Barcelona* d'Antonio Coello y Ochoa, de don Francisco Rojas Zorrilla y don Luis Vélez de Guevara,²⁷ a més de Pere de Armengol situat en el segle XIV però emmarcat en el XVII com fou *El bandoler* de Tirso de Molina,²⁸ presenten característiques similars, algunes verdaderes, altres —la majoria— creades de cara al gran públic.

²⁴ Són els casos d'*El bandolerisme català. II. La llegenda*, Aymà Editors de Barcelona, 1963; *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Aedos, 1960 en col·laboració amb Joan Reglà; *La literatura i la llegenda*, Barcelona, Edicions 62, 1977

²⁵ JOAN FUSTER: *El bandolerisme català. II...*, p. 18

²⁶ EMILIO COTARELO: *Antonio Roca o la muerte más venturosa de Lope de Vega*, Obres de l'autor publicades per la Real Academia Española, Madrid, 1916, vol. I, pp. 660-692

²⁷ València, Impremta D'Orga, 1779. Citat posteriorment en una cronologia més actual

²⁸ TIRSO DE MOLINA: *Deleytar aprovechando*, Madrid, 1635. Novela. *El bandolero*, cap a 1632, Biografia novel·lada de Sant Pere Armengol, segle XIV

Ja d'entrada tots ells són nobles, nobles de segona categoria o, si es vol, com els *hidalgos* castellans més propis de personatges de *capa i espasa*, que es presenten en els *corrals* castellans, que dels bandolers catalans que hi ha de tot tipus, ja siguin de grups armats, com els nyerros i els cadells, ja de lladregots vulgars, és a dir els típics *fills de la misèria*. Però els primers, més que els segons, inicien la seva carrera de bandolers per causa d'algun greuge que els fa cercar la *vendetta* més aviat fora de la llei del moment. En conseqüència, seran perseguits o bé pels funcionaris de la justícia, o bé pels familiars d'aquell que ha estat víctima de la venjança del bandoler. Sigui com sigui, el bandoler ara ja es veu en un carrer sense sortida que el porta cap a la muntanya, fugint de la llei i encapçalant quan pugui quadrilles de bàndols on hi ha de tot: certs membres nobiliaris, però també un alt nombre de lladres de pas reial. Si bé aquests segons interessen poc als escriptors castellans, els primers arriben a convertir-se gairebé en herois, preocupats per mantenir el seu honor.

I tot i que no s'amaguen els delictes que es fan, atès que ho són per robar i matar, sovint els literats els treuen com a persones en alguns moments generoses i, per suposat, com el Rocaguinarda de Cervantes que lamenta la seva vida quan li diu a don Quixot: «no hay modo de vivir más inquieto ni más sobresaltado que el nuestro».²⁹ Es més, alguns d'aquests escriptors ja saben que certs bandolers varen acceptar integrar-se en la legalitat inscrivint-se en els terços espanyols que hi eren per mig Europa. En cas contrari, altres varen acabar morts quan els virreis els agafaren. No obstant, l'ajusticiament d'algú com el d'Antoni Roca s'emascarà amb una conversió abans de morir que molt possiblement Lope de Vega no va escriure, però sí algun seguidor seu que canvià el text. Joan Fuster ja ho va intuir quan cità Pedro Lanini com aquest seguidor que manipulà el text de Lope de Vega, sobretot en l'acte tercer del suposat penediment d'Antoni Roca. Molts anys després, el 1977, en una addenda feta per Fuster en el seu volum V de la seva obra *Literatura i llegenda* citada posteriorment, l'assagista valencià ratificà el seu pensament.³⁰

²⁹ Miguel de Cervantes Saavedra: *El ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha*, part 2a, cap. LX, p. 1036, Barcelona, Editorial Oceano, 1990

³⁰ Ho feu recordant que Víctor Dixon en «El auténtico Antonio Roca de Lope» —Homenatge a William L. Fichter, Madrid, Editorial Castalia, 1971, pp. 175-188— va veure com l'editorial de Cotarelo, via Lanini, va refer el text de Lope. En realitat, l'autor teatral havia acceptat en escena que Antoni Roca morís al patíbul en mans d'un botxí i no en una mort venturosa amb un penediment. És més, Fuster cita també el senyor de Brantôme, Pierre de Bourdeille (1540-1610) que en la seva obra *Vies de dames galantes* (ed. Roger Jaudrin, 1965) posà l'accent en la conegudíssima mare d'Antoni Roca que fou la instigadora de portar el seu fill cap el bandolerisme. L'addenda de Fuster es veu en les pp. 126-128

Tot aquest quadre no és exactament el que pot veure's des de les mateixes terres dels bandolers, on és cert que algun escriptor parlà bé dels bandolers però la majoria sabia que el bandolerisme era una activitat ben negativa. Abans de tot, Joan Fuster va recordar el sonet del clergue Vicenç Garcia, que sembla haver-lo escrit per recomanació del senyor de Vallfogona, Bartomeu Desbrull. I l'elogi de Vicenç Garcia va ser tan gran que el darrer vers seu acabà dient que Roca Guinarda era reconegut «per lo millor pillard del cristianisme».³¹ No obstant, les visions negatives són superiors com era lògic en una societat que estava vivint directament el problema i no a centenars de quilòmetres, com succeïa a Castella. Fuster, seguint aquí Marià Aguiló que va recollir cobles fetes a mitjan del segle XVI, encara en vida d'Antoni Roca i després d'haver mort aquest, insisteix en la posició contrària de la majoria dels escriptors catalans. Són els casos de Pere Giberga el 1544 o de Pere Serafí el 1546 desaparegut aquell bandoler que fou Antoni Roca. I evidentment no es podia ser més contrari al món bandoler quan s'explicaven fins i tot les tortures que s'aplicaven als bandolers i la cruel mort que rebien. És més, aquests autors pensaven que la desaparició de Roca afluïxava el fenomen del bandolerisme quan encara faltaven els personatges més importants.³²

Sense cap mena de dubte aquesta darrera afirmació és correcta, com es pot veure en les obres de Joan Reglà qui va documentar també les colles de bàndols que hi havia a finals del segle XVI i primer terç del XVII com a mínim. Ja s'ha esmentat el famós Rocaguinarda cervantí que actuà fins al 1611. Però Joan Fuster es focalitzà sobretot en els bandolers que donaven peu a la creació —aquesta seria la veritable paraula— de treballs literaris, de cançons algunes d'elles folklòriques i d'intents de llegendes populars que a la fi fracassaren. L'assagista va seguir molt el personatge bandoler, però també teatral, folklòric i mític en què es va convertir Joan Serra Serrallonga executat el 1634. De fet els tres autors castellans citats abans —Coello, Rojas Zorrilla i Luis Vélez— varen escriure la primera comèdia de l'anomenat *El catalán Serrallonga*, en el qual es recullen tots els trets que la literatura castellana havia desenvolupat en Antoni Roca o en Rocaguinarda.

Serrallonga era noble, va rebre un greuge, era nyerro, fou galà de l'època i s'enamorà de Joana Torrelles, també dona noble però cadella. Presentava una característica essencial que el separava de les dues dissidències que enterbolien el possible

³¹ El poema es pot trobar en SOLER I TEROL: *Perot Rocaguinarda*, Manresa, 1909, p. 160

³² Marià AGUILÓ: *Cançoner de les obretes en nostra lengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV i XVI*, Barcelona, 1873-1900

salt per a ser protagonista d'un mite que ja no sols era de creació castellana sinó també del populisme català del segle XVIII i primera meitat del XIX. Al cap i a la fi, Serrallonga no va ser cap clergue com fou Antoni Roca i, per tant, l'Església catalana no quedava gens tocada. Serrallonga, a més, va morir en el patíbul enfront de la rendició de Rocaguinarda que s'integrà en els terços espanyols. Tot això el va enaltir fins arribar a ser un autèntic mite popular. Però un mite que sempre porta darrere el llast de delictes de tot tipus.

Per això precisament Joan Fuster estudià l'evolució del Serrallonga popular, analitzant determinades cançons que es cantaven en pobles, accions folklòriques i l'anomenat ball de Serrallonga, on en diversos llocs de Catalunya, com l'actual barri de Gràcia de Barcelona, sempre el dia de Sant Joan, festa onomàstica del bandoler, es feien balls populars. Assistien a les danses més de cinquanta o seixanta persones i aquestes volien que Serrallonga els triés com a bandolers. Ara bé, aquests actes cada vegada eren més grotescs.³³ El ball cada cop es transformava en una farsa cercant la hilaritat del públic. Perquè un pretès bandoler no podia dir que en «la primera escopetada em vaig concagar de por», rebent una resposta de Serrallonga que era una autèntica paròdia: «jo no et bull a la quadrilla que no t'hagis ben fregat».³⁴

No obstant això, des de 1858 i 1859 aquesta actitud populista va ser suavitzada per les obres romàntiques, de la primera Renaixença, que va escriure Víctor Balaguer. Una primera era teatral amb quatre actes i un pròleg³⁵ i la segona fou una novel·la que s'entenia biografia. Víctor Balaguer era un liberal i catalanista i aquests dos *ideals* gravitaren sobre les interpretacions que va fer de la Història de Catalunya i, per de comptat, de Serrallonga. Per a Balaguer en realitat Serrallonga no era un bandoler de pas, sinó més aviat un polític que aconseguí crear un grup seu que defensava el liberalisme en Catalunya i les llibertats del país, del poble català. Eren els nyerros enfrontats a bastament amb els cadells, més a prop dels aristòcrates catalans i de la mateixa monarquia habsburguesa. És més, Balaguer arribà a creure que els pagesos de remença podien vincular-se als nyerros de Serrallonga. Joan Fuster, que explica l'actitud de Balaguer i fins i tot el moderantisme del liberalisme català, en absolut creu en aquestes posicions de Balaguer perquè

³³ Joan AMADES: *El ball d'En Serrallonga a Gràcia*, Barcelona-Gràcia, 1933

³⁴ AMADES: *El ball d'En Serrallonga...*, p. 11

³⁵ VÍCTOR BALAGUER: *Don Juan de Serrallonga o Los bandoleros de las Guillerías*. La va representar la companyia del Teatre del Circo Barcelonés

ell les veu fora de la veritable història. Una visió seva que aporta la lectura de les seves obres i que manifesten sempre les falsedats de les interpretacions literàries.³⁶

És cert que els escrits de Víctor Balaguer varen tenir durant anys moltes repercussions, però no aconseguiren mantenir-se estables. El 1868 Joan Cortada i Sala havia publicat el procés judicial que portà Serrallonga a la mort,³⁷ un veritable document històric que desmentia bastant les perspectives de Balaguer. Cortada, tot i que li proporcionà a Balaguer les conclusions del procés que ell tenia, no s'entengué amb el romàntic Balaguer. En tot cas, Cortada sí que va fer una declaració que documentalment ha estat històrica quan afirmà que les queixes catalanes en part provenien per causa dels pocs oficis i dels escassos càrrecs públics que la noblesa tenia i que havien de ser donats per la monarquia. Tant hi fa! Ni Balaguer ni Cortada passaren a la història com a grans creadors o investigadors del bandolerisme ni tampoc el poeta Anicet Pagès de Puig que el 1898 va escriure un romanç sobre la mort de Serrallonga.³⁸ Aquest venia a ser gairebé el final del mite del bandolerisme amb una clara reminiscència de les il·lusions *balaguerianes*. El romanç assenyalava la mort del bandoler de les Guilleries amb un cert elogi, malgrat el personatge en qüestió. Diu Anicet Pagès en el seu romanç

Serrallonga, Serrallonga,
bé te'n pots ben alabar;
de ta mort i de ta vida
tot lo món ne parlarà.

En realitat per a Joan Fuster que ha sintetitzat tota l'obra literària sobre el bandolerisme, aquest comença a decaure a les portes del segle XX. Fuster, que segueix alguns treballs —pocs d'altra banda— sobre aquestes qüestions assenyalava com mossèn Cinto Verdager pensà, però no ho va fer, escriure sobre Serrallonga. Sembla que el darrer autor que encara entrà en el món del famós bandoler fou el poeta i escriptor Joan Maragall qui, cap el 1900, va escriure *La fi d'En Serrallonga* convertint el protagonista en un malvat, molt més del que la pròpia documentació històrica posterior el presentava.³⁹ Per a Joan Fuster *La fi d'En Serrallonga* situa el

³⁶ VÍCTOR BALAGUER: *Don Juan de Serrallonga*. De totes les edicions —nombroses— que s'han fet, esmento la de 1949, Madrid, Editorial Tesoro / Ediciones Siglo XX

³⁷ JOAN CORTADA: *Proceso instruido contra Juan Sala i Serrallonga*, Barcelona, 1868

³⁸ ANICET PAGÈS DE PUIG: *Romanç novament tret de la mort de Joan Sala i Serrallonga, lladre de pas*, Barcelona, Poesies, 1906

³⁹ JOAN MARAGALL: *Obres completes*, Barcelona, 1960, vol. I, pp. 136-139

bandoler davant d'un capellà confessant-se per a salvar la seva ànima. I en aquesta confessió apareixen els set pecats capitals i mil coses més. Però Maragall, que en la seva poesia dona un cop de gràcia a la literatura de bandolers, no deixa de suggerir que en la seva creació gairebé hi ha un pensament metafísic entre l'explosió d'una vitalitat que no respecta cap bé i la contradicció d'aquesta amb la mort. Després d'aquests versos *maragallians* res més, com diu Fuster, queda de la literatura bandolera, possiblement perquè «els bandolers antics han cessat d'esser excitants, si els comparem amb altres espectacles humans que ens ofereix el nostre temps...». El 1961 Fuster escrivia aquesta afirmació coneixedor de les dues guerres mundials i la guerra civil espanyola. En tot cas «...els bàndols ja pertanyen en exclusiva als erudits».⁴⁰ I amb unes altres paraules Joan Reglà ratificava les idees de Fuster quan conclouïa que en història «la comprensió és possible partint d'unes realitats concretes i humanes; en canvi no ho és quan aquestes mateixes realitats es converteixen en somnis de novel·la rosa».⁴¹

Fins aquí s'ha escrit sobre les dues obres inicials del bandolerisme i la literatura de Joan Fuster. Però el 1977, Fuster publicà un nou llibre on també s'insistia en el tema.⁴² Ara bé, allò que no es pot negar és el fet que els seus escrits són la referència fonamental i conjuntada del bandolerisme i la literatura, culta i popular, que va haver-hi, com el mateix Fuster quan, utilitzant la frase que Reglà l'havia embolicat en aquells estudis, va dir que «ningú no s'hi havia llançat a fons aleshores, ni encara avui...» i conclouïa que «...aquesta obra deixa obert un camí per a investigacions i reflexions més detallades».⁴³ Es podrien citar treballs però bàsicament el que més s'aproxima a Fuster i va deixant aportacions és Alejandro Llinares des del 2017.⁴⁴

Per acabar cal assenyalar que Joan Reglà i Joan Fuster encara van mantenir més aportacions. De 1961 és la idea d'escriure una Història de Catalunya, dirigida per Joan Reglà i amb el suport de noms tan coneguts com els de Miquel Dolç, Joan Fuster, Emili Giralt, Manuel Sanchis Guarner i Miquel Tarradell. L'obra va aparèixer en dos volums el 1969 i publicada per l'editorial Aedos.⁴⁵ Més tard, amb la

⁴⁰ Joan FUSTER: *El bandolerisme català. La llegenda...*, p. 116

⁴¹ Joan REGLÀ: *Joan Serrallonga. Vida i mite del famós bandoler...*, p. 228

⁴² Joan FUSTER: *Literatura i llegenda*, Barcelona, Edicions 62, 1977

⁴³ Joan FUSTER: *Obres completes*, vol. V, p. 3

⁴⁴ Alejandro LLINARES PLANELLS: «El final del bandoler: aproximació a la literatura de patíbul de la Corona d'Aragó», a *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 10 (2017), pp. 108-125

⁴⁵ Cartes de l'editorial als autors, bàsicament a Fuster, poden trobar-se en Antoni FURIÓ i Josep PALÀCIOS: «Apèndix. Notes explicatives i materials complementàries...»

col·laboració de Joan Reglà, Joan Fuster, Sebastià Garcia Martínez, Trini Simó i Josep Climent, s'escrigué el volum III de la *Història del País Valencià* que anys abans —dècada dels seixanta— va publicar Edicions 62. El volum primer de Miquel Taradell i Sanchis Guarner —*Prehistòria i Antiguitat. Època musulmana*— va fer-se per endavant. Però el *País Valencià* quedà estancat en aquests dos volums: el tercer arrancà de Ferran II i acabà en la guerra de successió espanyola de 1700-1714. En conseqüència faltaven el número II —*La València medieval cristiana, segles XIII, XIV i XV*—, el IV —*la València borbònica del segle XVIII*— i el V —*L'època contemporània*— segles XIX i dos terços del XX.

En el volum III Joan Reglà va escriure la història de 1479-1715 i Joan Fuster amb dos capítols mostrà la llengua i la societat valenciana d'aquella època i les lletres. Però durant molts anys faltava acabar la Història del País Valencià, amb els tres llibres ja assenyalats. A les darreries del 1979, mort Reglà el 1973, Edicions 62 va encarregar-me que al llarg de la dècada que entrava acabés la *Història del País Valencià*, amb el suport de bastants historiadors. Aquesta qüestió va ser definitiva quan l'obra sencera es presentà el desembre de 1990 a València. Aquell dia Edicions 62 va recollir de Sueca Joan Fuster qui va expressar la seva alegria per haver-se acabat un llarg treball com em va dir durant el dinar. Fou la darrera vegada que vaig veure Joan Fuster a València. Poc després el gran assagista valencià va morir a Sueca el juny de 1992. Aleshores els dos protagonistes d'aquest record ja havien desaparegut de l'especial conjuntura valenciana de finals del segle XX. ◀